

GRADNJA NOVE ZGRADE ZAVODA SV. JERONIMA U RIMU I MOZAICI JOZE KLJAKOVIĆA

Josip Dukić

UDK: 2-523:005.936.2:347.191.12Sv. Jeronim| Roma
069.23:711.4|004.057.8|12. 11. 1939.
378.091.113Maderac, j+Kokša, Đ.] Zavod sv. Jeronima
7.071.1 (Kljaković, J.+Meštrović, I.)
3:738.5|64.08:332.812.14
Kljaković, J.: Krist knez mira
Kljaković, j.: (392.1+392.14| Hrvati
Kljaković, J.: 27-559 Zvonimir

Katolički bogoslovni fakultet
Sveučilište u Splitu
jdukic@kbf.unist.hr

<https://doi.org/10.34075/cs.59.1.5>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 9/2023.

Sažetak

Za Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima, koji se do 1971. nazivao "Ilirski zavod sv. Jeronima", od 27. prosinca 1928., kada je Juraj Maderec (1885. – 1957.) preuzeo službu rektora, započelo je nešto mirnije razdoblje, u kojem je, između ostalog, sagrađena i nova zavodska zgrada. Zgrada je otvorena 12. studenoga 1939. godine. Za umjetničko uređenje zgrade rektor J. Maderec je na preporuku zagrebačkog svećenika Svetozara Rittiga odabrao poznate hrvatske umjetnike Ivana Meštrovića i Jozu Kljakovića. U središtu ovog rada su tri mozaika J. Kljakovića (Krist knez mira, Pokrštenje Hrvata, Krunjenje Zvonimira) i okolnosti njihova nastajanja. Mozaici su na sjeverno pročelje nove zavodske zgrade postavljeni u burnim ratnim i poratnim okolnostima. Prvi, središnji mozaik Krist knez mira otkriven je 30. listopada 1944. u vrijeme rektorâ J. Maderca, a dva pokrajnja Pokrštenje Hrvata i Krunjenje Zvonimira u vrijeme njegova nasljednika Đure Kokše, čija je služba u Zavodu trajala od 1959. do 1979. godine. Rad na pokrajnjim mozaicima Kljaković je započeo 20. srpnja 1959. i dovršio po svemu sudeći krajem 1961. ili u proljeće 1962. godine. Ovaj rad je nastao na temelju objavljene i neobjavljene, pisane i fotografske građe, koja se čuva u arhivu Zavoda sv. Jeronima i predstavlja nadopunu prethodnih istraživanja.

Ključne riječi: Jozo Kljaković, Zavod sv. Jeronima u Rimu, Juraj Maderec, Đuro Kokša, Svetozar Rittig, Ivan Meštrović, mozaici.

UVOD

U središtu ovog znanstvenog istraživanja je gradnja nove zgrade Zavoda sv. Jeronima u Rimu, koja je svečano otvorena 12. studenoga 1939., te izrada i postavljanje triju mozaika Solinjanina Joze Kljakovića na sjeverno pročelje zgrade. Riječ je o središnjem mozaiku *Krist knez mira*, koji je postavljen 31. listopada 1944., u vrijeme rektora Jurja Mađerca, te o dva pokrajnja mozaika *Pokrštenje Hrvata* i *Krunjenje Zvonimira*, koji su dovršeni po svemu sudeći krajem 1961. ili u proljeće 1962., za što je zaslužan rektor Đuro Kokša. Suradnju Kljakovića sa Zavodom sv. Jeronima potaknuo je zagrebački župnik Župe sv. Marka Svetozar Rittig, koji je cijeli projekt dogovorio s rektorom Mađercom prije početka Drugoga svjetskog rata. Članak je podijeljen u tri dijela, u kojima će na temelju poznate, ali i novootkrivene arhivske pisane i fotografske građe biti na sintetski način predstavljena gradnja nove zgrade Zavoda sv. Jeronima, zatim izrada i postavljanje triju Kljakovićevih mozaika te na kraju i okolnosti koje su pratile nastajanje i postavljanje mozaikâ. O J. Kljakoviću i zavodskim mozaicima autor ovog rada objavio je nekoliko članaka.¹ Pronalazak nove arhivske građe omogućio je pisanje cjelovitijeg rada i nadopunu svih dosadašnjih istraživanja.

1. GRADNJA NOVE ZGRADE ZAVODA SV. JERONIMA

Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima, koji se do 1971. nazivao "Ilirski zavod sv. Jeronima", najznačajnija je crkvena ustanova izvan granica Hrvatske. U svojoj prošlosti Zavod je imao gostinjac, bratovštinu i kaptol, koje je papa Lav XIII. dokinuo breveom *Slavorum gentem* 1. kolovoza 1901. te je osnovao crkveni zavod za višu izobrazbu klera. Zavod je od 1901. do 27. prosinca 1928., kada je Juraj Mađerac (1885. – 1957.) preuzeo službu rektora, prolazio kroz vrlo burno razdoblje, u kojem su se isprepletali politički interesi Kralje-

¹ Umjetnička ostvarenja Joze Kljakovića u Zavodu sv. Jeronima u Rimu, *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901.-2001.)*, Zavod sv. Jeronima, Rim, 2001., 753-770; Život i rad Joze Kljakovića izvan Hrvatske (1943.-1968.), *Tusculum* 1 (2008.), 181-198; Okvir za biografiju Joze Kljakovića (Solin, 10. III. 1889. - Zagreb, 1. X. 1968.), *Jozo Kljaković - Retrospektiva 1889.-1968.*, Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, 2009., 173-183; Dvije epizode iz života Joze Kljakovića. "Jugoslavenska faza" i kontroverzni članak "Hrvati na II. vatikanskom koncilu", *Crkva u svijetu* 46 (2011.) 1, 96-119; Đuro Kokša (vice)rektor Zavoda sv. Jeronima u Rimu (1957.-1980.), *Crkva u svijetu* 58 (2023) 1, 77-90.

Sl. 1. Crkva sv. Jeronima i stara zavodska zgrada. (APHZSJ, Ostavština J. Mađerca, Fotografije)

vine Jugoslavije i Kraljevine Italije.² Služba J. Mađerca koja je trajala od 1928. do 1957. označila je nešto mirnije razdoblje za Zavod.³ Mađerec je bio svećenik Zagrebačke nadbiskupije. U Rim je stigao iz Beograda, gdje je obavljao katehetsku službu. Njegov rektorski mandat obilježila je prije početka Drugoga svjetskog rata gradnja nove zgrade Zavoda, ali i briga za brojne hrvatske izbjeglice u Italiji za vrijeme i nakon završetka Drugoga svjetskog rata. Prvu skupi-

² Slavko Kovačić, Hrvatski kolegij u Rimu prije apostolskog pisma Slavorum gentem, *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901.-2001.)*, Zavod sv. Jeronima, Rim, 2001., 17-97; Slavko Kovačić, Mučni počeci sadašnjega Papinskoga hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu od preustroja 1901. i neslužbenog otvaranja 1911. do naglog prekida djelovanja 1915., *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901.-2001.)*, Zavod sv. Jeronima, Rim, 2001., 99-123; Stjepan Razum, Zavod svetog Jeronima između 1915. i 1928. Političko-pravne dvojbe, *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901.-2001.)*, Zavod sv. Jeronima, Rim, 2001., 125-334.

³ Grgo Grbešić, Zavod od definitivnog rješenja do kraja II. svjetskog rata (1928.-1945.), *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901.-2001.)*, Zavod sv. Jeronima, Rim, 2001., 335-351; Damir Bobovec, Mons. dr. Juraj Mađerec (1885.-1957.). Prilog za životopis, *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901.-2001.)*, Zavod sv. Jeronima, Rim, 2001., 445-485.

nu izbjeglica dovela je u talijanske logore između dva rata fašistička vlast iz mjesta pod fašističkom upravom, te s prostora Nezavisne Države Hrvatske, dok je druga skupina po završetku rata izbjegla pred partizanima Josipa Broza Tita i završila u brojnim logorima Italije, Austrije i Njemačke. Najveća skupina u Italiji bila je smještena u logoru Fermo. Svim predratnim, ratnim i poratnim zatočenicima pomogao je najprije nakon kapitulacije Italije Crveni križ Nezavisne Države Hrvatske u suradnji s Crkvom. Po završetku rata izbjeglicama je pomoć pružio Vatikan preko novoustanovljene Bratovštine sv. Jeronima na čelu s rektorom J. Mađercom. U oba slučaja u pomaganju potrebitima iznimnu ulogu odigrao je svećenik Krunoslav Draganović.⁴

U međuratnom razdoblju za vrijeme vladavine Benita Mussolinija donesen je plan o preuređenju prostora oko mauzoleja cara Augusta u Rimu, u čijoj se blizini nalazio i Zavod sv. Jeronima.⁵ Prema riječima rektora Mađerca uređenje prostora uokolo *Augusteuma* gubernatorat Rima povjerio je arhitektu Viktoru Marpurgu, sa željom da se omogući lakši pristup samom mauzoleju i pokažu tri povijesna razdoblja starodrevnoga Rima. Mauzolej je trebao predstavljati carski Rim, tri obližnje crkve, sv. Karla, sv. Roka i sv. Jeronima, papinski Rim, a tri nove zgrade, među kojima je i zgrada Zavoda sv. Jeronima, moderni Rim.⁶

Plan preuređenja *Augusteuma* predviđao je rušenje postojećih kuća, od kojih je veliki dio bio u vlasništvu Zavoda sv. Jeronima. Budući da su te zgrade bile glavni izvor prihoda za Zavod, plan njihova rušenja doveo je Mađerca u vrlo tešku situaciju. Njihovo rušenje, ali i moguće preseljenje Zavoda na rimsku periferiju bili su za Mađerca neprihvatljivi, zbog čega je od rimskih vlasti tražio da se neki od objekata ostave u cijelosti ili barem djelomično. Tako je Mađerec uz pomoć svojih suradnika poduzimao sve što je bilo u njegovoj moći kako bi spasio što se moglo spasiti. Među njegovim suradnicima valja izdvojiti članove upravnog vijeća Zavoda, isusovce Stjepana Sakača i Antona Prešerna, dominikanca Josipa Karninčića, kao i zavodskog odvjetnika Filipa Pediconija, arhitekta Enrica

⁴ Andrija Lukinović, Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama, *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901.-2001.)*, Zavod sv. Jeronima, Rim, 2001., 771-840.

⁵ Grgo Grbešić, Zavod od definitivnog rješenja do kraja II. svjetskog rata (1928.-1945.), 2001., 338-344; Damir Bobovec, Mons. dr. Juraj Mađerec (1885.-1957.). Prilog za životopis, 2001., 464-475.

⁶ Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima, (dalje APHZSJ), Rektorat, Spisi 1937., *Dopis J. Mađerca poslanstvu Kraljevine Jugoslavije pri Svetoj Stolici*, Rim, 20. V. 1937., 4.

Sl. 2. Rušenje kuća u blizini stare zavodske zgrade, ljeto 1937.
(APHZSJ, Ostavština J. Mađerca, Fotografije)

Campu te inženjera Viktora Marpurga koji je, kako je već rečeno, bio zadužen za uređenje cijelog *Augusteuma*.⁷

Mađerčeva borba za obranu interesâ Zavoda započela je koncem listopada 1931., kada je on kardinalu Protektoru, kardinalu vikaru za rimsku biskupiju i jugoslavenskim poslanicima pri Kvirinalu i Vatikanu predao promemoriju u kojoj je zatražio da se od rušenja izuzme glavna zavodska kuća ili da se sačuva barem jedan njezin dio. Nakon višegodišnjih nastojanja Mađerec je 30. svibnja 1936. potpisao unilateralni ugovor s rimskom općinom. Prema tom ugovoru općina se obvezala da neće srušiti staru zavodsku zgradu sve do dovršenja nove, a prihode od stare zgrade Zavod će uživati sve dok mu se ne isplati odšteta za njezino rušenje. Općina je potpisala ugovor 13. prosinca 1936., što je otvorilo put potpisivanju zajedničkoga, bilateralnog ugovora 26. veljače 1937. godine. Rušenje kuća u blizini stare zavodske zgrade započelo je 23. ožujka i trajalo je do 7. rujna 1937. godine.⁸

⁷ Grgo Grbešić, *Zavod od definitivnog rješenja do kraja II. svjetskog rata (1928.-1945.)*, 2001., 338-344; Damir Bobovec, Mons. dr. Juraj Mađerec (1885.-1957.). Prilog za životopis, 2001., 464-475.

⁸ Damir Bobovec, Mons. dr. Juraj Mađerec (1885.-1957.). Prilog za životopis, 2001., 465, 471-474.

Mađerec je u svibnju 1937. preko poslanstva Kraljevine Jugoslavije pri Svetoj Stolici tražio od kneza Pavla, regenta, pomoć pri kupovini željeza u Jugoslaviji za buduću zavodsku zgradu.⁹ Pripremni radovi za gradnju nove zgrade započeli su podizanjem stupova od armiranog betona na mjestu porušenih kuća gdje je često prodirala voda. Taj posao je zbog kišovite jeseni i oštrem zime potrajao sve do 21. ožujka 1938. godine. Prva cigla na betonske temelje stavljena je 4. travnja 1938. godine. Potom je rektor Mađerec 26. svibnja 1938. obavio blagoslov kamena temeljca. Zavod je pokrovljen 18. veljače 1939., a seljenje iz stare u novu zgradu započelo je 9. listopada 1939. godine. Za vrijeme gradnje zgrade rektor je uspio osigurati nesmetani rad studentima koji su u njemu boravili. Svečano otvorenje nove zgrade upriličeno je 12. studenoga 1939. u prigodi hrvatskog hodočašća u Rim. Na proslavi je uz kardinale Pietra Fumasoni-Biondija i Ermenegilda Pellegrinettija te beogradskog nuncija Ettorea Felicea bio gotovo cijeli hrvatski episkopat na čelu sa zagrebačkim nadbiskupom Alojzijem Stepincem.¹⁰

Odmah nakon otvorenja nove zavodske zgrade uslijedilo je rušenje stare, što potvrđuje fotografija snimljena 30. prosinca 1939. godine, a nakon toga izrada i postavljanje mozaikâ na sjeverno pročelje zgrade, središnjeg *Krist knez mira* u ratu i dvaju pokrajnjih, *Pokrštenje Hrvata* i *Krunjenje Zvonimira* nakon samoga rata.

2. ZAVODSKI MOZAICI

Kao što je već rečeno gubernatorat Rima je izbor umjetnikâ i slikarskih tema na novoj zavodskoj zgradi prepustio rektoru Mađerecu.¹¹ Rektor je na preporuku zagrebačkog župnika Župe sv. Marka Svetozara Rittiga odabrao Ivana Meštrovića¹² i Jozu Kljakovića, koji je već ranije u crkvi sv. Marka u kojoj je Rittig bio župnik naslikao ciklus monumentalnih fresaka teološkoga i povijesnog sadržaja.¹³

⁹ APHSZJ, Rektorat, Spisi 1937., *Dopis J. Maderca poslanstvu Kraljevine Jugoslavije pri Svetoj Stolici*, Rim, 20. V. 1937., 4.

¹⁰ Damir Bobovec, Mons. dr. Juraj Mađerec (1885.-1957.). Prilog za životopis, 2001., 465, 471-474.

¹¹ APHSZJ, Rektorat, Spisi 1938., *Pismo, nedatirano*, br. prot. 37/1938., 1.

¹² Odnos I. Meštrovića sa Zavodom sv. Jeronima zaslužuje poseban rad.

¹³ Jozo je između dva svjetska rata bio osobito poznat po svojim freskama. O freskama u crkvi sv. Marka vidi: Jerolim Miše, *Afreski Joze Kljakovića*. Povodom njegovih afreska u Slavenskoj Banci i Markovoj Crkvi, *Savremenik*, 18 (1923.) 12, 527-528; Izidor Kršnjavi, *Afreski Joze Kljakovića*, *Vijenac* 2 (1924.), knj. III/5, 163-164; Ivo Š(repe)l, *Kljakovićeve freske u crkvi sv. Marka*, *Svijet* 13 (1938.)

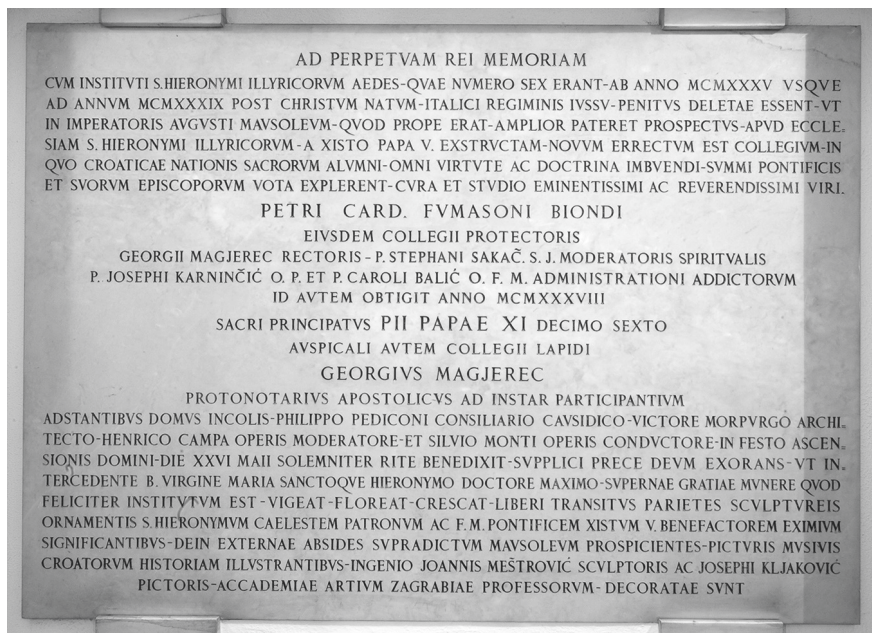

Sl. 3. Nova zgrada Zavoda, bez mozaikâ, vjerojatno početak 1940.
(APHZSJ, Ostavština J. Mađerca, Fotografije)

Mađerec je svoj izbor umjetnikâ objasnio Rittigu u pismu: "Ja imam i ovdje ponuda za rečene radove uz razmjerno niske cijene, ali se bojim da mi se poslije ne prigovara, da sam dao na ovako monumentalnu zgradu staviti slike bez umjetničke vrijednosti. S druge strane i moja mi nacionalna svijest nalaže, da dadem priliku našim domaćim umjetnicima, da ostave svoje ime ovjekovječeno u Rimu, i to na ovako izloženom mjestu, pokraj mausoleuma cara Augusta i njegove Arae Pacis, prema kojoj, od dana inauguracije, Rimljani u procesijama hodočaste, da si je pogledaju uživajući u umjetničkom ukusu svojih tako dalekih predaka."¹⁴

7, 8-10; *Crkva sv. Marka u Zagrebu i njezin okoliš*, Župa sv. Marka, Zagreb, 1981., 70-85, 93-98, 130-135; *Crkva sv. Marka u Zagrebu*, Crkva sv. Marka, Zagreb, 1989. O freskama u Vranjicu vidi: Ante Braškić, Kljakovićeve freske u Vranjicu, *Novo doba*, 21. XI. 1928., br. 296, 6-7; Dubravka Kušćević, Freske Joze Kljakovića u crkvi sv. Martina u Vranjicu, *Hrvatska obzorja* 8 (2000.) 3, 637-646; Duško Kečkemet – Davor Javorčić, *Vranjic kroz vjekove*, Split, 1984., 128-129. O freskama u Biskupiji kod Knina vidi: Jozo Kljaković, Spomen crkva u Biskupiji, *Hrvatski glas*, 27. X. 1958., br. 42, 1-2; Mirko Stjepan Čović, Sadanje stanje spomen-crkve "Naša Gospa" u Biskupiji kod Knina, *Hrvatska revija* 13 (1963.) 2, 233-234.

¹⁴ APHZSJ, Rektorat, Pisi 1938., *Pismo, nedatirano*, br. prot. 37/1938., 2-3.

Sl. 4. Ploča o gradnji. (APHZSJ, Fotografije, foto F. Beusan)

U središtu našeg zanimanja su tri Kljakovičeva velebna mozaika: središnji, *Krist knez mira*, postavljen 31. listopada 1944., u vrijeme rektora J. Mađerca, te dva pokrajnja, *Pokrštenje Hrvata* i *Krunjenje Zvonimira*, postavljeni, po svemu sudeći krajem 1961., kada je na čelu Zavoda bio Đ. Kokša.¹⁵ Od ideje do postavljanja mozaikâ prošlo je 25 godina. Od prvog poznatog boravka J. Kljakovića u Zavodu 3. svibnja 1936. do postavljanja središnjeg mozaika prošlo je više od osam godina, a od postavljanja središnjeg mozaika do postavljanja pokrajnjih mozaika oko sedamnaest godina, što najbolje otkriva sve okolnosti i poteškoće koje su pratile cijeli projekt koji je započeo rektor J. Mađerec, a dovršio njegov nasljednik Đ. Kokša, obadvojica iz Molva u Podravini.

J. Kljaković pripada krugu gotovo zaboravljenih hrvatskih slikara. Rođen je u Solinu 10. ožujka 1889. godine. Osnovnu i srednju

¹⁵ Kljaković je za vrijeme svojih boravaka u Rimu za Zavod sv. Jeronima uz postavljene mozaike naslikao i nekoliko slika. Riječ je o šest umjetničkih djela religioznog karaktera, naslikanih u tehnici ulja na platnu: *Posljednja večera* (1944.), *Kristovo uskrsnuće* (1945.), *Razapinjanje Krista* (1947.), *Uskrišenje Lazara* (1960.), *Isus tjera trgovce iz hrama* (1963.) i *Kardinal Alojzije Stepinac* (1964.).

školu pohađao je u Solinu i Splitu, studij u Zagrebu, Pragu, Rimu, Ženevi i Parizu. Uoči Prvoga svjetskog rata radio je kao učitelj slikanja u Srbiji, u Zaječaru i Negotinu. Iz Srbije je pobjegao tijekom Prvoga svjetskog rata, razočaran u ideju o južnoslavenskom ujedinjenju. Do kraja rata živio je u Francuskoj i Švicarskoj, a u Zagreb se je vratio 1919. te je na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti započeo profesorsku karijeru, koja je trajala od 1921. pa sve do svibnja 1943. godine. Kljaković je napustio Hrvatsku u svibnju 1943. nakon što je krajem veljače 1942. pušten iz ustaškog zatvora. Izvan Hrvatske, u Rimu i Buenos Airesu živio je dvadeset i pet godina, u Rimu u dva navrata šesnaest, a u Buenos Airesu devet godina. U Zavodu sv. Jeronima boravio je od 22. svibnja 1943. do 26. studenoga 1947. godine. U Buenos Aires je doplovio 24. prosinca 1947. i u njemu ostao sve do sredine travnja 1956., kada se je vratio u Rim, ali tada nije boravio u Zavodu sv. Jeronima nego je u njemu imao jednu sobu za rad. U Hrvatsku, u Zagreb, vratio se gotovo slijep u proljeće 1968. godine. Umro je u bolnici "Dr. Josip Kajfeš" 1. listopada 1969. godine. Pokopan je u petak 3. listopada na groblju Mirogoj. Dva tjedna prije smrti, 17. rujna 1969., potpisao je Ugovor kojim je svoju imovinu i umjetnička djela darovao Gradu Zagrebu.¹⁶

Kljaković je svoj slikarski opus obogatio s nekoliko knjiga i članaka.¹⁷ Počeo je pisati u zrelijoj dobi, a na pisanje ga je između ostalog natjerala teška financijska situacija dok je živio u Rimu i

¹⁶ Vidi važnije tekstove o životu J. Kljakovića: Vladislav Kušan, Joza Kljaković, *Hrvatsko kolo* 23 (1942.), 193-208 + I-XII; Milan Rakovac (= V. Paver), Joza Kljaković. Povodom nedavne 75. godišnjice njegova života, *Hrvatska revija* XV (1965.) 1-2, 24-32; Grga Gamulin, *Hrvatsko slikarstvo XX. stoljeća*, sv. I, Naprijed, Zagreb, 1987., 372-377; Josip Dukić, *Život i rad Joze Kljakovića izvan Hrvatske (1943.-1968.)*, 2008., 181-198; Josip Dukić, *Okvir za biografiju Joze Kljakovića (Solín, 10. III. 1889. - Zagreb, 1. X. 1968.)*, 2009., 173-183.

Vidi važnija izdanja o slikarskom opusu J. Kljakovića: *Jozo Kliaković*, Editrice Universitas, Rim, 1947.; Rade Jarak, *Memorijalna zbirka Jozo Kljaković*, Centar za likovni odgoj Grada Zagreba, Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, Zagreb, 2007.; *Jozo Kljaković - Retrospektiva 1889.-1968.*, Petra Senjanović (ur.), Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2009. (Katalog izložbe, Zagreb, 26. XI. 2009. - 24. I. 2010.); *Jozo Kljaković. Bojiš li se sinko ikoga?*, Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, Zagreb, 2009. (Katalog izložbe, Zagreb, 27. XI. 2009. - 10. III. 2010.); Petra Senjanović, *Vodič kroz djela Joze Kljakovića u Zagrebu*, Vlasta Gracin (ur.), Centar za likovni odgoj Grada Zagreba, Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, Zagreb, 2014.; Željka Zdelar (ur.), *Jozo Kljaković*, Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, Centar za likovni odgoj Grada Zagreba, Zagreb, (2019.).

¹⁷ O Kljakovićevu spisateljskom radu najviše je pisao Branimir Donat. Vidi njegove tekstove: *Slikar kao romanopisac*, *Kolo* 4/152 (1994.) 11-12, 1099-1122; *Slikar Jozo Kljaković u ulozu romanopisca*, *Republika* 52 (1996.) 3-4, 172-189; *Memoari Joze Kljakovića*, B. Donat, *Društvo žrtvovanih hrvatskih pjesnika*, Dora Krupićeva, Zagreb, 1998., 215-232; *Romanesko svjedočanstvo Joze Kljakovića*,

Buenos Airesu. U relativno kratkom spisateljskom razdoblju svoga života Kljaković je objavio dvije knjige, *U suvremenom kaosu* i *Krvavi val*, te oko 60 novinskih tekstova, eseja i polemika.¹⁸ Treću, neobjavlenu Kljakovićevu knjigu *Libar moga života*¹⁹, zatim pedeset Kljakovićevih objavljenih novinskih tekstova i jedan neobjavljeni za tisak je priredio autor ovog teksta. Kljakovićevi tekstovi su po tematskom kriteriju objavljeni u četiri knjige.²⁰ Autobiografsku knjigu *Libar moga života* i četiri knjige tekstova objavio je solinski Dom kulture *Zvonimir* u izdavačkom nizu, zapravo biblioteci "Jozo Kljaković". Posljednja knjiga u toj biblioteci nosi naslov *Jozo Kljaković u tekstovima drugih autora, I*, a objavljena je 2022. godine.

Povezanost J. Kljakovića i Zavoda sv. Jeronima može se pratiti u tri faze. U prvoj, predratnoj fazi zabilježeno je nekoliko njegovih dolazaka u Zavod, druga faza obuhvaća razdoblje od 21. svibnja 1943. do 26. studenoga 1947., kada je Kljaković boravio u Zavodu i postavio središnji mozaik, dok se treća faza odnosi na vrijeme od njegova povratka iz Argentine u Rim početkom ili sredinom travnja 1956. do njegova povratka u Hrvatsku u proljeće 1968. godine. U trećoj fazi Kljaković nije zbog nekoliko razloga boravio u Zavodu, već je bio smješten u nekom stanu u gradu. U Zavodu je imao atelje u kojem je stvarao koliko mu je zdravstveno stanje dopuštalo. U tom razdoblju uspio je napraviti dva pokrajnja mozaika, čime je uspješno priveo kraju cjelokupni projekt. Kao što je već rečeno, prva dva razdoblja podudaraju se s rektorskom službom J. Maderca, dok je u trećem razdoblju na čelu Zavoda bio Đ. Kokša.

B. Donat, *Društvo žrtvovanih hrvatskih pjesnika*, Dora Krupićeva, Zagreb, 1998., 233-261.

¹⁸ *U suvremenom kaosu*, Naklada autorovih prijatelja, Buenos Aires, 1952.; *Krvavi val*, Naklada autorovih prijatelja, Rim, 1961.

Više o knjizi *U suvremenom kaosu* vidi: Antun Bonifačić, Jozo Kljaković: U suvremenom kaosu. Uspomene i doživljaji, naklada autorovih prijatelja, Buenos Aires 1952, *Hrvatska revija* 2 (1952.) 33, 276-280; Viktor Vida, Knjiga o našem vremenu. Uskoro izlazi iz tiska knjiga hrvatskog slikara profesora Joze Kljakovića pod naslovom U suvremenom kaosu, *Hrvatski glas*, Winnipeg, 22. IX. 1952., 6; Bogdan Radica, Svjedočanstva vremena. Libar Joze Kljakovića slikara, I., *Američki hrvatski glasnik*, Chicago, Calumet, New York, 17. XII. 1952., 2; Bogdan Radica, Svjedočanstva vremena. Libar Joze Kljakovića slikara, II., *Američki hrvatski glasnik*, Chicago, Calumet, New York, 24. XII. 1952., 5.

Više o knjizi *Krvavi val* vidi: Bogdan Radica, Kljakovićev *Krvavi val*, *Hrvatski glas*, Winnipeg, 7. V. 1962., 1, 3; Milan Rakovac (= V. Paver), Jozo Kljaković, *Krvavi val*, Rim 1961., *Hrvatska revija* 13 (1963.) 1, 109-111.

¹⁹ Dom kulture *Zvonimir*, Solin, 2012.

²⁰ *Dalmatinske teme*, Solin, 2013.; *Čovjek bez maske*, Solin, 2014.; *Politički tekstovi i polemike*, Solin, 2015.; *Perturbatori javnog poretka*, Solin, 2018.

2.1. Središnji mozaik *Krist knez mira*

Prvi poznati boravak J. Kljakovića u Zavodu sv. Jeronima zabilježen je 3. i 4. svibnja 1936. godine. U Zavod je stigao sa S. Rittigom i I. Meštrovićem radi dogovora s rektorom Mađercom u svezi s umjetničkim uređenjem buduće zavodske zgrade.²¹ Zbog brojnih obveza Kljaković je prihvatio posao tek pri kraju 1938. godine.²² Mađerec mu je prije pokrovljenja nove zgrade u siječnju 1939. poslao nacрте od arhitekta Marpurga.²³ Nakon toga su se Mađerec i Kljaković 7. travnja 1939. susreli kod Rittiga u Zagrebu.²⁴ Potom su Rittig i Kljaković boravili u Zavodu od 27. svibnja do 8. lipnja 1939. godine. Oni su u toj prigodi zajedno s rektorom Mađercom razgledali novo-sagrađenu zavodsku zgradu. U pratnji je bio i arhitekt Marpurgo, kojemu je Kljaković predložio neke izmjene na pročelju zgrade, što je Marpurgo prihvatio. Kljaković je prije polaska u Zagreb obećao Mađercu da će ponovno doći u Rim do listopada 1939. i za pet mjeseci završiti posao oko mozaikâ.²⁵

Kljakovićev dolazak u Zavod omeo je Drugi svjetski rat, tako da su susreti njega i Mađerca bilo vrlo rijetki. Iz ratnog razdoblja vrijedi izdvojiti tek nekoliko njihovih susreta u Zagrebu. Prvi je bio kod Rittiga 8. siječnja 1940.,²⁶ drugi 29. srpnja 1941., a treći 10. i 12. rujna 1941. godine.²⁷ Nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske u Zavod je 15. svibnja stigla delegacija na čelu s ministrom bogoštovlja i nastave Milom Budakom.²⁸ Vrlo je vjerojatno da se je na tom susretu govorilo i o ukrašavanju sjevernog pročelja zgrade. Potom je rektor 31. srpnja 1941. zatražio od Ministarstva nastave – Odjela za umjetnost i književnost plaćeni dopust za Kljakovića kako bi, prema tadašnjem planu, izradio fresko slike za Zavod. Molbu je spomenuto Ministarstvo odobrilo 27. rujna 1941., i to za razdoblje od 1. listopada 1941. do kraja svibnja 1942. godine.²⁹ O tom odobrenju

²¹ APHZSJ, Rektorat, Spisi 1936., *Sažetak aktivnosti rektora zavoda za 1936.*, 1.

²² Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda svetog Jeronima (APHZSJ), Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Magjerca J. Kljakoviću*, Rim, 29. XII. 1938.

²³ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo S. Rittiga J. Magjercu*, Zagreb, 6. I. 1939.

²⁴ APHZSJ, Juraj Mađerec 2.1.1.6., *Agenda*, 7. IV. 1939.

²⁵ APHZSJ, Juraj Mađerec 2.1.1.6., *Agenda*, 27. V. i 8. VI. 1939.

²⁶ APHZSJ, Juraj Mađerec 2.2.1.1., *Agenda*, 8. I. 1940.

²⁷ APHZSJ, Juraj Mađerec 2.2.1.2., *Agenda*, 29. VII. 1941; 10, 12. IX. 1941.

²⁸ APHZSJ, Juraj Mađerec 2.2.1.2., *Agenda*, 15. V. 1941.

²⁹ APHZSJ, Rektorat, Spisi 1941., Rim, 15. X. 1941. Dopis je Ministarstvo poslalo Poslanstvu NDH u Rimu, a Poslanstvo 15. listopada 1941. prosljedilo rektoru Mađercu.

Sl. 5. Mozaik Krist knez mira, fotografija pripremnog crteža (APHZSJ, Ostavština J. Mađerca, Fotografije)

Mađerec je odmah obavijestio Kljakovića³⁰ i zahvalio je Ministarstvu³¹. Iz Mađerčevih pisama je vidljivo da je Mađerec Kljakoviću kada stigne u Zavod osigurao besplatan smještaj i prehranu, i preuzeo troškove izvedbe radova.

U Zavod su 30. listopada 1941. prvi stigli Kljakovićevi studenti Krešimir Katić, Nikola Maraković i Raoul Goldoni.³² Oni su po Kljakovićevu napatku trebali na sjevernom pročelju podignuti skelu, zagradići lođu i postaviti mrežu.³³ Kada se činilo da će u Rim doći

³⁰ APHZSJ, Juraj Mađerec 2.2.1.2., *Agenda*, 18. X. 1941.

³¹ APHZSJ, Juraj Mađerec 2.2.1.2., *Agenda*, 19. X. 1941.

³² APHZSJ, Juraj Mađerec 2.2.1.2., *Agenda*, 30. X. 1941.

³³ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića J. Magjercu*, Zagreb, 28. X. 1941.

Sl. 6. J. Kljaković i J. Mađerec u Zavodu sv. Jeronima, Rim, 19. III. 1947. (APHZSJ, Ostavština J. Mađerca, Fotografije)

i Kljaković, ustaška vlast ga je umjesto u Zavod poslala u zatvor, u koji je nešto ranije zatvorila i Ivana Meštrovića.³⁴ Nakon višemjesečnog boravka u zatvoru najprije je polovicom siječnja 1942. pušten Meštrović,³⁵ a potom krajem veljače iste godine i Kljaković.³⁶ Prema pismu koje je Kljaković uputio Ivanu Šubašiću, za njegovo oslobođanje najzaslužnija je bila intervencija nekih službenika iz Vatikana.³⁷

Po izlasku Kljakovića iz zatvora Mađerec je njemu i Rittigu poslao pismo u nadi da će se konačno početi nešto raditi na projektu ukrašavanja Zavoda.³⁸ No do dolaska Kljakovića u Rim, unatoč zalaganju nadbiskupa Alojzija Stepinca³⁹ i ministra vanjskih poslo-

³⁴ Jozo Kljaković, *U suvremenom kaosu*, 1992., 215.

³⁵ Jozo Kljaković, *U suvremenom kaosu*, 1992., 225.

³⁶ Jozo Kljaković, *U suvremenom kaosu*, 1992., 228.

³⁷ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića I. Šubašiću*, Rim, 7. VII. 1944. O izlasku Joze iz zatvora njegov sin Krunoslav je imao drugačije mišljenje. Vidi Krunoslav Kljaković, Uhićenje slikara Joze Kljakovića za vrijeme NDH, godine 1941. - Presudna intervencija njemačkog poslanika Siegfrieda Kaschea, *Hrvatska revija* 42 (1992.), 3-4, 516-520.

³⁸ APHZSJ, Juraj Mađerec 2.2.1.3., *Agenda*, 14. V. 1942.

³⁹ APHZSJ, Rektorat, Spisi 1942., Zagreb, 22. V. 1942., *Dopis županstva pri poglavniku Ministarstvu nastave*. Nadbiskup Stepinac se založio kod poglavnika Ante Pavelića da se radovi na Zavodu ostvare, što je uključivalo i oslobođanje Kljakovića iz kućnog pritvora i slanje u Rim. U dopisu Županstva pri poglavniku, Odjela za građanske poslove, upućenog Ministarstvu nastave, citirane su slijedeće riječi koje je Stepinac uputio poglavniku: "Trebalo bi nadalje početi što

va NDH Stjepe Perića,⁴⁰ prošlo je više od jedne godine. Kljaković je za to vrijeme živio na Tuškancu u kućnom pritvoru. Radio je u svom ateljeu, susretao se je s prijateljima, ponajviše s Meštrovićem, i čekao dozvolu za odlazak. Odobrenje je nakon poduljeg razgovora između Kljakovića i poglavnika Ante Pavelića stiglo tek početkom svibnja 1943. godine.⁴¹ Nakon što se je Kljaković oprostio od svoje obitelji, nadbiskupa A. Stepinca i prijateljâ otputovao je u Rim 21. svibnja 1943. godine.⁴² Prvu noć prespavao je u rimskom hotelu *Eden*,⁴³ a dan poslije preselio se u Zavod, u kojem je ostao do 26. studenoga 1947., kada je brodom otputovao u Argentinu.⁴⁴

Od Kljakovićeve dolaska u Rim do postavljanja prvog, središnjeg mozaika prošlo je više od sedamnaest mjeseci. Sve je bilo usporeno zbog rata i nedostatka novca. Javnost je s projektom prvi upoznao Z. Simanić u vatikanskom dnevnom listu *L'Osservatore Romano* 30. travnja 1944. godine. On u tekstu opisuje tri prizora kojima Kljaković želi ovjekovječiti tri najvažnija trenutka hrvatske crkvene povijesti: krštenje primljeno od Rima, doprinos hrvatskog naroda Kristovu miru, te blagoslov kraljevstva kojemu je na čelu bio papin podanik Zvonimir.⁴⁵

Kljaković je 28. ožujka 1944. u nadi da će ubrzati projekt poslao "tri fotografije kartona za mozaike" ministru vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske Stjepi Periću,⁴⁶ a 7. srpnja 1944. i predsjed-

prije (jer su skale već postavljene) sa izradom freske na pročelju Sv. Jeronima, kojima bi se također ovjekovječili neki momenti naše povijesti na najljepšem mjestu grada Rima."

⁴⁰ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića S. Periću*, Rim, 28. III. 1944.: "Znam po g. Meštroviću, da ste i vi nastojali da dođem u Rim izraditi slike na zavodu sv. Jeronima..."

⁴¹ Jozo Kljaković, *U suvremenom kaosu*, 1992., 231-232.

⁴² Jozo Kljaković, *U suvremenom kaosu*, 1992., 240-241.

⁴³ APHZSJ, Juraj Maderec 2.2.1.4., *Agenda*, 21. V. 1943.

⁴⁴ APHZSJ, Juraj Maderec 2.1.1.5., *Agenda*, 1938., bilješka bez datuma: "Prof. Jozo Kljaković doputovao 21. V. 1943 i odsjeo u Zavodu Sv. Jeronima; ostavio svojevoljno Zavod 26. XI. 1947 i otputovao u Argentinu."

⁴⁵ Zvonimir Simanić, Il ciclo pittorico di Jozo Kljakovic nel nuovo Collegio Illirico dell'Urbe, *L'Osservatore Romano*, Vatikan, 30. travnja 1944., 3: "La stessa nota tipica, ed ancor più accentuata, anzi, si può rilevare nelle tre grandi raffigurazioni che verranno a decorare la facciata del collegio, e che rappresentano i tre momenti più significativi della storia della Croazia sacra: il battesimo ricevuto da Roma; la partecipazione, accanto alle altre comunità religiose, alla pace di Cristo, così sottratto per sempre all'influsso del paganesimo, nella propria lingua; la benedizione data al regno di Zvonimiro che 'Vassallo del Papa' s'impegna a distruggere ogni traccia d'idolatria."

⁴⁶ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića S. Periću*, Rim, 28. III. 1944.

niku Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu u Londonu Ivanu Šubašiću, moleći ih za novčanu pomoć.⁴⁷ Samo tri dana poslije, 10. srpnja, Radionica sv. Petra u Vatikanu i Upravno vijeće Zavoda potpisali su ugovor o izradi središnjeg mozaika. Prema tekstu ugovora Vatikanska radionica se obvezala izraditi u mozaiku ono što im Kljaković pripremi na kartonu. Veličina mozaika bila je oko trideset tri četvorna metra, a cijena po četvornome metru iznosila je 69 dolara. U cijenu su bili uračunati prijevoz i postavljanje mozaika, dok se je Zavod trebao pobrinuti za skelu, cement i pomoć pri postavljanju mozaika. Zavod je prvu ratu trebao platiti dva mjeseca nakon predaje kartona s crtežom mozaika, a drugu kada se izradi mozaik. Ukoliko Zavod ne bi ispunio svoje obveze, mozaik, iako dovršen, ne bi bio postavljen na predviđenom mjestu. Potpisnik ugovora Ludovik Kaas, voditelj Vatikanske radionice, obvezao se je da će mozaik biti gotov unutar četiri mjeseca nakon što se radionici dostavi crtež na kartonu.⁴⁸ No treba reći da je izrada i postavljanje mozaika trajala tek nešto više od dva i pol mjeseca.

Pronađen je samo jedan podatak o dolasku Mađerca i Kljakovića u vatikansku radionicu u kojoj se dovršavao mozaik. Bilo je to 24. kolovoza 1944. godine.⁴⁹ Kljaković na jednome mjestu u svojoj knjizi spominje da je posjetio Vatikan radi neke izmjene na mozaicima,⁵⁰ ali ne navodi datum dolaska. Mozaik je dovršen, postavljen i predstavljen javnosti 31. listopada 1944. godine.⁵¹ Iako Kljaković nije bio zadovoljan u potpunosti svojim prvim mozaikom,⁵² uskoro su uslijedile pohvale na njegov rad. Već spomenuti Z. Simanić je 14. siječnja 1945. objavio još jedan pozitivan tekst o mozaicima u *L'Osservatore Romano*,⁵³ a nakon toga su mu se pridružili i drugi autori.

⁴⁷ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića I. Šubašiću*, Rim, 7. VII. 1944., 1.

⁴⁸ APHZSJ, Rektorat, Spisi 1944., *Ugovor Radionice sv. Petra u Vatikanu i Upravnog vijeća Zavoda*, Rim, 10. VII. 1944.

⁴⁹ APHZSJ, Juraj Mađerec 2.2.1.5., *Agenda*, 24. VIII. 1944.

⁵⁰ Jozo Kljaković, *U suvremenom kaosu*, 1992., 280.

⁵¹ APHZSJ, Juraj Mađerec 2.2.1.5., *Agenda*. Podatci nisu upisani pod 31. listopada 1944., nego između 4. i 5. listopada 1944. godine.

⁵² Jozo Kljaković, *U suvremenom kaosu*, 1992., 281: "Nisam bio zadovoljan. Previše je bilo pokazano znanja i vještine i s moje strane i sa strane tehničara, koji su ga izveli. Jedino, oni dijelovi mozaika, koje je sam izveo direktor studija, bili su interesantni i dobri."

⁵³ (Zvonimir) N. S(imanić), *L'opera di un pittore croato nel Collegio di S. Girolamo, L'Osservatore Romano*, Vatikan, 14. siječnja 1945.: "Il mosaico, al quale verranno aggiunti gli altri due, appena terminati, domina la sottostante piazza col venerando Augusteo e l'Ara Pacis. La sua grandezza (6 metri per 6) e la chiarezza del

Na mozaiku *Krist knez mira* sjedi s podignutom desnom rukom na blagoslov, dok u lijevoj drži palminu granu, simbol mira. Pred Kristom se nalaze sv. Petar, papa Agaton, petorica braće, Kluk, Lobel, Kosjenac, Muhlo i Hrvat, te dvije sestre, Tuga i Buga. Latinski natpisi NOBISCVM DEVS i PRINCEPS PACIS tako su smješteni da je u vodoravnoj liniji izražena bitna ideja slike DEVS PACIS, Bog mira.

Kljaković je prije izrade središnjeg mozaika nacrtao i nekoliko pripremljenih crteža. U Zavodu sv. Jeronima na petom katu u hodniku nalazi se crtež pastelom,⁵⁴ a u zavodskom arhivu pohranjen je crtež olovkom na papiru, u stvarnoj veličini, podijeljen u nekoliko segmenata. Crtež temperom na kartonu nalazi se u zbirci Đure Kokše u Zagrebu,⁵⁵ a objavljen je u knjizi koja je izišla u prigodi 500. godišnjice Zavoda sv. Jeronima.⁵⁶

Zbog teške ekonomske situacije u kojoj se pred kraj rata nalazio Zavod sv. Jeronima nije se nastavilo s izradom pokrajnjih mozaika, a sam Kljakovića je pred Božić 1947. otplovio u Argentinu.⁵⁷ U toj dalekoj zemlji ostao je sve do proljeća 1956., kada se ponovno vratio u Rim. O odlasku Kljakovića u Argentinu rektor Mađerec je pisao I. Meštroviću: "Nedavno nas konačno ostavio prof. Jozo. Bilo je teško i njemu i nama. Fali nam. Nema tko da nas grdi. Kad je bio s nama uvijek nas je grdio, ali u odsutnosti našoj nas je zato branio. Koliko je on poteškoća riješio u prvom katu Zavoda sv. Jeronima, pak tako nisu trebale da dodju pred rektora u IV. kat. On je na rastanku rekao da nosi lijepe uspomene sobom u tuđji svijet iz Zavoda sv. Jeronima, a i mi čuvamo lijepe na njega. Neka ga predobri čuva i brani na putu u Argentinu i neka izvede sretno svoje planove ondje na korist kako svoju ličnu, tako i opću našu narodnu."⁵⁸

disegno lo rendono ben visibile, imprimendo a tutto il complesso della piazza una nota particolare."

⁵⁴ Josip Dukić, Umjetnička ostvarenja Jozе Kljakovića u Zavodu sv. Jeronima, 2001., 768.

⁵⁵ Kljaković, Željka Zdelar (ur.), Memorijalna zbirka Jozo Kljaković, Centar za likovni odgoj grada Zagreba, Zagreb, 2019., 225.

⁵⁶ Giorgio Magjerec, *Istituto di s. Girolamo degli Illirici (1453-1953)*, Tipografia della Pontificia Università Gregoriana, Rim, 1953., XVI.

⁵⁷ APHZSJ, Juraj Mađerec 2.1.1.5., *Agenda*, 1938., bilješka bez datuma, napisana strojopisom uz Magjerčev dodatak rukom: "Prof. Jozа Kljaković doputovao 21. V. 1943 i odsjeo u Zavodu Sv. Jeronima; ostavio svojevrijedno Zavod 26. XI. 1947 i otputovao u Argentinu. Kroz godinu dana dobivao mjesečno 5000 lira sve dok sam bio u mogućnosti, (ovo dalje je napisano rukom i podcrtano), uz stan i hranu: pranje, ogrijev i svijetlo."

⁵⁸ University of Notre Dame Archives (UNDA), Ostavština Ivana Meštrovića, CMST, 3/95, *Pismo J. Mađerca I. Meštroviću*, Rim, 21. XII. 1947.

Svoju zahvalnost prema Zavodu Kljaković je iskazao rektoru u pismu 8. lipnja 1948. godine: "Evo Vam se nakon dugo vremena javljam sa par riječi. Nemojte misliti da sam Vas zaboravio ili htio zaboraviti. Uspomene koje me vežu sa Vama i Zavodom sv. Jeronima meni su dragocijene i nikada ih neću zaboraviti. U najgorim momentima moga života ja sam kod Vas našao zaklona i srca, toplog srca, ljudskoga i svećeničkoga srca, koje je teško danas naći u vremenu bez srca i ljudi bez srca. Neka ovih par riječi budu zahvalnost Vama. (...) Vama dragi Monsignore hvala na pismima i željama koje ste mi uputili prilikom imendana i Uskrasnih blagdana. Vjerujte mi da sam često duhom s Vama u tim momentima bio: to su bili možda zadnji topli i osjećajni momenti koje sam u našoj kući, među našim patriarhalnim svijetom proživio. Vi Monsignore i Vaš zavod to je posljednje moje koje sam ostavio."⁵⁹

2.2. Pokrajnji mozaici *Pokrštenje Hrvata i Krunjenje Zvonimira*

Kljaković nije u Argentini pronašao željenu sigurnost i mir,⁶⁰ te je već 29. siječnja 1950. od rektora Mađerca tražio ponovni prijem u Zavod. Molbu je ponovio još nekoliko puta, ali bezuspješno.⁶¹ Mađerec je negativan odgovor Kljakoviću pravdao teškom materijalnom situacijom, povećanim brojem studenata koji su stigli u Zavod po završetku Drugoga svjetskog rata te činjenicom da je Zavod namijenjen isključivo za klerike.⁶² No razlozi su bili i političke naravi, što potvrđuje *Pro memoria* koju je Mađerec poslao kardinalu protektoru Zavoda Petru Fumasoniju Biondiju, u kojoj mu je predložio da se Kljakovića ne primi u Zavod. Prema mišljenju rektora Kljaković je bio u sukobu s mnogima i njegov povratak bi mogao naštetiti Zavodu. Rektor se najviše plašio reakcije Titovog komunističkog režima.⁶³

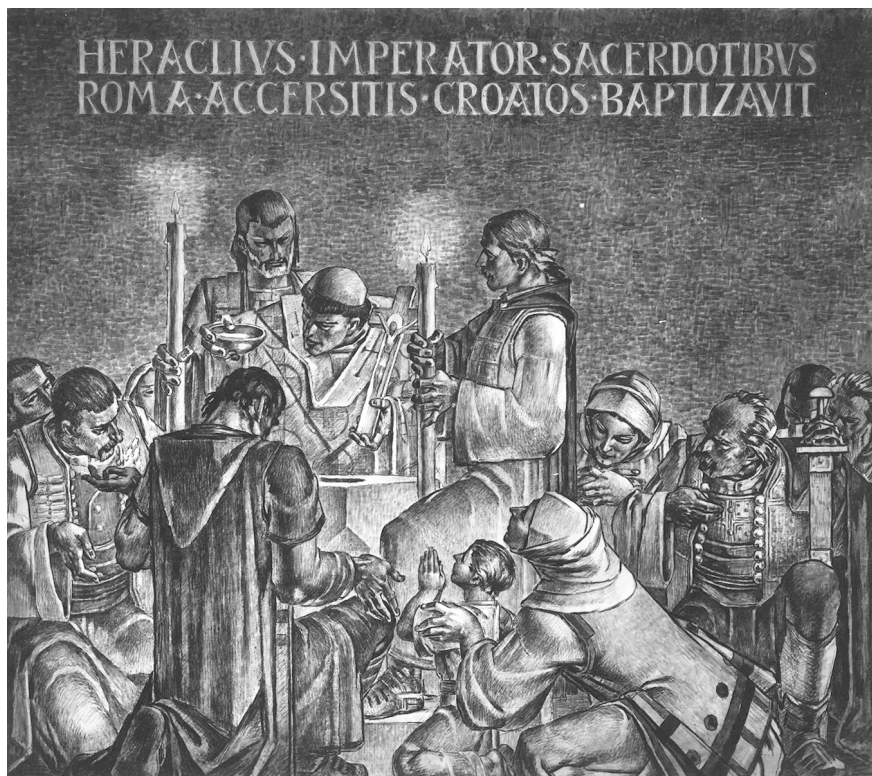
⁵⁹ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića J. Mađercu*, Buenos Aires, 8. VI. 1948., 1-2.

⁶⁰ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Magjerca J. Kljakoviću*, Rim, 21. II. 1949., 1: "Vrlo mu je žao, što ste oslabili na očima i što niste našli tamo mir i poboljšanje života."

⁶¹ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pisma J. Kljakovića J. Mađercu*, Buenos Aires, 1. XII. 1955.; Buenos Aires, 22. XII. 1955.; (Buenos Aires), 2. II. 1956.

⁶² APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Magjerca J. Kljakoviću*, Rim, 29. I. 1950., 1-2.

⁶³ APHZSJ, Rektorat, Spisi 1956., *Pro memoria*, Rim, 12. II. 1956., 2: "La presenza di un uomo, che si è urtato con molte persone ed ha contro di se il risentimento più o meno giustificato di molti, metterebbe il Collegio e la Direzione in una situazione incresciosa. Non parlo poi della reazione del regime di Tito, il quale potrebbe accusare il Collegio di non servire a scopi ecclesiastici e quindi creare nuove accuse e difficoltà alle Autorità Ecclesiastiche. (...) Per tutti questi motivi,

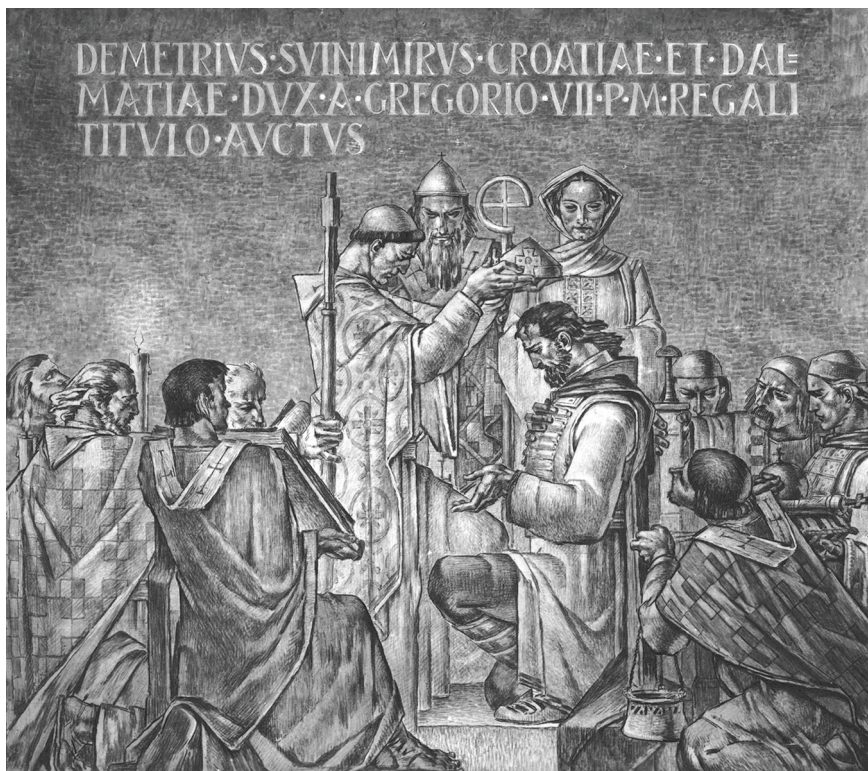

Sl. 7. Mozaik Pokrštenje Hrvata, fotografija pripremnog crteža.
(APHZSJ, Ostavština J. Maderca, Fotografije)

Bez obzira na sve poteškoće Kljaković se vratio u Rim početkom ili sredinom travnja 1956., što potvrđuje pismo koje mu je Ruža Petrić uputila u Rim iz Buenos Airesa 27. travnja 1956. godine.⁶⁴ Kljakoviću su pisma od dolaska u Rim do kraja 1956. stizala na adresu Zavoda sv. Jeronima. Gdje je Kljaković tada boravio, nije nam poznato. Početkom 1957. smjestio se je u jedan stan u gradu, a u Zavodu je imao sobu u kojoj je radio.

come pure per alcune considerazioni sul carattere del Sig. Kljaković, molto esuberante e difficilmente adattabile al riserbo e all'isolamento che la vita del Collegio richiede, credo opportuno respingere la richiesta del Sig. Kljaković, e mi sono permesso esporre quanto sopra a Vostra Eminenza, perché abbia gli elementi necessari onde giudicare qualora il medesimo Sig. Kljaković si rivolgesse a Lei, quale Protettore del Collegio."

⁶⁴ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo R. Petrić J. Kljakoviću*, Buenos Aires, 27. IV. 1956.

Sl. 8. Mozaik Krštenje Zvonimira, fotografija pripremnog crteža. (APHZSJ, Ostavština J. Mađerca, Fotografije)

Što se tiče pokrajnjih mozaika treba reći da je rektor Mađerec odmah nakon Kljakovičeva odlaska u Argentinu promišljao o njihovoj izradi.⁶⁵ Želju je nekoliko godina kasnije priopćio Kljakoviću,⁶⁶

⁶⁵ APHZSJ, Juraj Mađerec 2.3.1.1., *Agenda*, 3. IV. 1950.: "Koliko bi stajalo postavljanje mozaika (?) Bili bilo postavljanje mozaika prilika, da prof. Kljak. bude primljen u Zavod? Da li je momenat za postavljanje podesan dvaju mozaika, za koje zlobnik može reći da su politički i izazovni(?) (...) Stvar Kvirinalu se mora jasno predstaviti da ne prigovara Upravi, da ga nije jasno i pravo izvijestila."

⁶⁶ APHZSJ, Jozo Kljaković, *Dopisivanje, Pismo J. Mađerca J. Kljakoviću*, Rim, 25. XII. 1953., 1: "Imam napast nastaviti sa izvođenjem Vaših mozaik slika, a Vi ste tako daleko. Je li bi se moglo povjeriti povećanje Vaših izradjenih slika našim mladim slikarima i kiparima, vrlo dobrim i nadarenim mladim ljudima, gg. Augustu Filipoviću i Josipu Turkalju. Ne znam da li ih Vi poznajete. Medjutim to još nije baš tako stalno, da ću s tim poslom započeti Novu Godinu, jer ima i koješta drugo da se izvede, što je više potrebno."

čime je izazvao njegovu ljutnju.⁶⁷ Nije nam poznato je li rektor Mađerec nakon Kljakovićeve odgovora išta poduzimao da se mozaični ciklus dovrši. Mađerec je umro 4. rujna 1957., a zamijenio ga je njegov sumještanin Đuro Kokša, koji je najprije bio vicedirektor Zavoda, od 11. rujna 1957. do 15. rujna 1959., a onda i rektor, od 15. rujna 1959. do 8. veljače 1980. godine. Iz Kokšina razdoblja sačuvano je malo građe na temelju koje bi se moglo pratiti slijed izrade pokrajnih mozaika. U zavodskom arhivu se nalazi tek nekoliko potvrda o uplatama i Ugovor između Uprave Zavoda i Kljakovića, napisan rukom 15. srpnja 1959. godine.⁶⁸

Ugovor

Sklopljen između Uprave Zavoda SV. Jeronima u Rimu i prof. Joze Kljakovića, za dovršenje mozaika na pročelju Zavoda.

I. Kljaković se obvezuje ponovo izvesti dva kartona: "Krštenje Hrvata" i "Krunjenje Zvonimira", u veličini 2 x 1,80 m., u boji (tempera).

II. Ista dva kartona Kljaković se obvezuje izvesti u naravnoj veličini, (6 x 5,50 m) ugljenom.

III. Kljaković se obvezuje izvesti četiri kartona sa amblemima Papa i koje Uprava Zavoda odredi, u veličini 70 x 180 cm u boji (tempera).

IV. Ista četiri kartona Kljaković se obvezuje izvesti u naravnoj veličini (2.20 x 5.50 m), ugljenom.

V. Kljaković se obvezuje vršiti nadzor nad izvedbom mozaika i vršiti potrebite korekture.

VI. Uprava Zavoda Sv. Jeronima se obvezuje isplatiti honorar od 1.000.000 (milijon lira) prof. Jozi Kljaković, za sve gore navedene radove. Zadnja rata će biti isplaćena, kad radovi budu dovršeni.

U Rimu 15. srpnja, 1959.

Jozo Kljaković

Đuro Kokša

vice rektor Zavoda sv. Jeronima

⁶⁷ APHSZJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića J. Mađeru*, B(uenos) A(ire)s, 12. II. 1954., 1: "Prilično me iznenadilo Vaše pitanje 'da li bi se moglo povjeriti povećavanje mojih izradjenih slika našim mladim slikarima i kiparima'. Ne razumijem kako ste došli na takovu ideju kraj mene živoga. Ako mogu ovdje raditi onda mogu i te mozaike posvršiti. Monsignore, nitko ne može mojom glavom misliti, niti mojom rukom crtati, niti mojom paletom slikati. Ako ćete se odlučiti da te mozaike posvršite onda ću ih posvršiti ja, a za nagradu ne tražim ništa osim pokrića troškova za dva do tri mjeseca, koje bi morao zato provesti u Rimu."

⁶⁸ APHSZJ, Rektorat, Spisi 1959., *Ugovor Uprave Zavoda sv. Jeronima i J. Kljakovića*, Rim, 15. VII. 1959.

Rad na izradi mozaika započeo je već 20. srpnja 1959. godine.⁶⁹ Na temelju nekoliko potvrda o isplatama Zavoda Kljakoviću i Vatikanskoj radionici⁷⁰ s velikom vjerojatnošću možemo zaključiti da su pokrajnji mozaici konačno i dovršeni krajem 1961. ili u proljeće 1962. godine.

Pokrajnji lijevi mozaik (od strane onoga koji gleda) prikazuje *Pokrštenje Hrvata*. U gornjem dijelu se nalazi natpis u dva reda: HERACLIVS IMPERATOR SACERDOTIBVS / ROMA ACCERSITIS CROATOS BAPTIZAVIT. Pokrajnji desni mozaik prikazuje *Krunjenje Zvonimira 1075. za hrvatsko-dalmatinskog kralja po poslanicima pape Grgura VII., opata Gebizona i biskupa Fulkoina*. Iznad prikaza se nalazi natpis u tri retka: DEMETRIVS SVINIMIRVS CROATIAE ET DAL / MATIAE DVX A GREGORIO VII P M REGALI / TITVLO AVCTVS.

U Zavodu je sačuvano i nekoliko pripremnih crteža. Na petom katu u hodniku nalazi se crtež pastelom *Pokrštenje Hrvata*, dok crtež pastelom *Krunjenje Zvonimira* nedostaje. U TV dvorani na trećem katu čuvaju se dva crteža temperom na kartonu *Pokrštenje Hrvata* i *Krunjenje Zvonimira*, a u zavodskom arhivu i crteži pokrajnjih mozaika olovkom na papiru, u stvarnoj veličini, podijeljeni u nekoliko segmenata.

Za kraj ovog dijela rada donosim tekst Petre Senjanović o Kljakoviću i njegovim mozaicima: "Kljakovićeva monumentalna vizija, njegova preciznost u izvedbi povijesnih detalja od odjeće, obuće i ornamenata do oružja, frizura i tipologije, ali prije svega vještina u likovnom i scenskom osmišljavanju sadržaja rezultirali su iznimnim ostvarenjem. Na trima grandioznim plohamo pročelja uz kolosalne vladare i crkvene velikodostojnike on portretira sve one znane i neznane težake, ribare, ratare i majke iz svoga djetinjstva. Bila je to prilika za Kljakovićevo iskazivanje iskrene ljubavi prema domovini koju je, a da to nije ni znao, zauvijek ostavio i u koju će se vratiti tek pred smrt. Jedino se Krist, nadnaravne ljepote, lica oslobođena osobne karakterizacije, izdigao iz zemaljske epopeje, zaštitničkim blagoslovom. U jeku najsnažnijega ratnog sukoba, on radi Krista Kneza Mira (Deus pacis), imajući bez sumnje utjecaja u sižejnoj razradi mozaika. Jednako tako, Augustovoj vladavini mira (prikazanoj na znamenitoj Ari Pacis koja se nalazi preko puta Zavoda) on simbolički sučeljava dobrog kralja Zvonimira i prizor *Pokrštenja Hrvata*, vjekovnog pristajanja uz Katoličku crkvu. Ima li

⁶⁹ APHZSJ, Đuro Kokša 3.2.3., *Agenda*, 20. VII. 1959.

⁷⁰ APHZSJ, Rektorat, *Potvrde o uplati* od 9. VII. 1959. do 22. III. 1962.

Sl. 9. Mozaici J. Kljakovića. (APHZSJ, foto Filip Beusan)

svečanijeg sadržaja koji je ovaj slikar podrijetlom iz drevnog Solina mogao poželjeti? Slikarsko-kiparska tehnika mozaika ujedinila je dva nagnuća ovog umjetnika, dvije strasti, a mogli bismo reći i dvije dileme. Slikati ili modelirati? Prenositi na platno ili oblikovati u prostor? Mozaici na zgradi Zavoda i danas podižu poglede rimskih stanovnika i slučajnih prolaznika zadivljujući ih svojom bezvremenom ljepotom.”⁷¹

3. OKOLNOSTI KOJE SU PRATILE NASTAJANJE MOZAIKÂ

Nastajanje zavodskih mozaika pratile su brojne poteškoće. Prvotna tema središnjeg mozaika je izmijenjena, a umjesto predviđenih fresaka postavljeni su mozaici. Prema zapisu rektora Mađerca 20. svibnja 1937., na sjevernoj strani nove zavodske zgrade bile su predviđene tri fresko slike koje bi prikazivale sv. Jeronima i neke od važnijih trenutaka iz hrvatske prošlosti.⁷² Potom je rektor obavije-

⁷¹ Petra Senjanović, Jozo Kljaković, *Jozo Kljaković – Retrospektiva 1889.-1968.*, 2009., 40.

⁷² APHZSJ, Rektorat, Spisi 1937., *Dopis J. Mađerca poslanstvu Kraljevine Jugoslavije pri Svetoj Stolici*, Rim, 20. V. 1937., 4.

stio Rittiga da bi u središnjem kvadratnom prostoru iza sv. Jeronima trebala biti naslikana i zemljovidna karta kojom se dokazivalo pravo hrvatskog naroda na boravak u Zavodu.⁷³ U dopisu Ministarstva nastave – Odjela za umjetnost i književnost rektoru Madercu od 27. rujna 1941. spominje se i dalje izrada fresko slika.⁷⁴

Dolaskom u Rim Kljaković je počeo razmišljati o zamjeni fresaka mozaicima. Svoje promišljanje je priopćio ministru vanjskih poslova NDH Stjepi Periću 28. ožujka 1944., kada je od njega tražio pomoć: “Ja sam, kako Vam je već možda poznato, izradio kartone fresaka za pročelje zavoda sv. Jeronima. Usljed ovih teških prilika u kojima se nalazi Rim i zbog pomanjkanja materijala i pomoćnika, koga sam trebao dobiti iz kuće, još freske nisam mogao izvesti. Onda pomisao, da te freske moraju biti izložene suncu, vjetru, kiši, prašini i svačemu, nije me oduševljavala, da ih izvedem. Mislio sam i želio uvijek, da te slike izvedem u mozaiku, materijalu plemenitom i trajnom, koji može odolijevati svakoj nepogodi na polju. No uvijek sam se bojavao skupoće toga materijala i siromaštva kojima je raspolagao zavod sv. Jeronima za ovu svrhu. Pogotovo kada sam znao da je zavod zadužen za gradnju kuće, od koje je trebalo da se izdržava i zavod i pitomci. Danas je pak situacija zavoda još gora, jer s prihodima koje ima, jedva se može odvijati dnevni život. Prema tome zavod ne može ništa doprinijeti za moju ideju, da ove svoje slike izvedem u mozaiku.”⁷⁵

Bez obzira na skupoću izvedbe u mozaiku, ipak je došlo do zamjene fresaka mozaikom, ali i do tematske promjene na središnjem mozaiku, što se vidi iz dopisa Maderca voditelju Vatikanske radionice L. Kaasu 30. ožujka 1944. godine. Prema riječima rektora u središnjoj plohi umjesto lika sv. Jeronima i spomenute zemljopisne karte u njegovoj pozadini predviđen je lik Krista kneza mira, ispred njega sv. Petar, papa Agaton te petero hrvatske braće i njihove dvije sestre, što se na kraju i ostvarilo. Sadržaji na pokrajnjim mozaicima nisu se mijenjali.⁷⁶

Ratne teškoće, loše ekonomsko stanje i drugi problemi pratili su Kljakovića i Zavod cijelo vrijeme od početka do kraja projekta. Kljaković je prolazio jako teško razdoblje života, zapravo najteže. Njegovu vrlo uspješnu karijeru prekinula je ustaška vlast koja ga je utamničila na jesen 1941. godine. Nakon što je oslobođen kra-

⁷³ APHZSJ, Rektorat, Spisi 1938., *Pismo, nedatirano*, br. prot. 37/1938., 1.

⁷⁴ APHZSJ, Rektorat, Spisi 1941., Rim, 15. X. 1941.

⁷⁵ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića S. Periću*, Rim, 28. III. 1944.

⁷⁶ APHZSJ, Rektorat, Spisi 1944., *Molba J. Maderca L. Kaasu*, Rim, 30. III. 1944.

jem veljače 1942. boravio je u kućnom pritvoru oko 15 mjeseci.⁷⁷ Odlaskom u Rim 21. svibnja 1943. nije ni slutio da će se u Hrvatsku vratiti tek prije smrti. Od poznatog umjetnika postao je gotovo anonimni izbjeglica. Osim toga imao je poteškoće s očima. Vid mu je ubrzano slabio, što potvrđuju pisma iz 1949.⁷⁸, 1953.⁷⁹, i 1955.,⁸⁰ tako da se je iz Buenos Airesa vratio u Rim.⁸¹ U veljači 1956. Kljaković se ponovno žalio Mađeru na vid.⁸² Treba reći da je Kljaković imao problem s očima i nakon dovršetka pokrajnjih mozaika.⁸³ O tome kako teško podnosi gubitak vida žalio se I. Meštroviću.⁸⁴ I da nevolja bude još veća, slabljenje vida ubrzao je srčani udar koji se dogodio za vrijeme rada na trećem mozaiku.⁸⁵

⁷⁷ Jozo Kljaković, *U suvremenom kaosu*, 1992., 215, 228, 231-232.

⁷⁸ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Mađerca J. Kljakoviću*, Rim, 21. II. 1949.: "Imam pred sobom i pismo g. Prof. Meštrovića (...). Vrlo mu je žao, što ste oslabili na očima (...)."

⁷⁹ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića J. Mađeru*, Buenos Aires, 4. VII. (19)53.: "Ja radim koliko mogu, t. j., koliko mi moj vid dozvoljava."

⁸⁰ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića (A.) Bonifačiću*, (Buenos Aires), 28. X. 1955., 1: "...da bi tada moje pismo bila jedna konvencionalnost, koja bi zadala posla mojim bolesnim i slabim očima, a Vama oduzela vrijeme čitajući takvo pismo."

⁸¹ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića J. Mađeru*, Buenos Aires, 1. XII. 1955.: "Prisiljen sam da ostavim Argentinu iz raznih razloga, a najglavniji je razlog moj očinji vid, koji je na izdanku. (...) Sobu kod jedne obitelji ili mali stan trebam imati zbog svog mira i zbog pomoći ukućana / moram pet puta dnevno ukapavati u oči neki medikament, što sam teško mogu učiniti."

⁸² APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića J. Mađeru*, (Buenos Aires), 2. II. 1956., 2-3: "U Rimu bi nastavio slikati – svršio bi Vam kartone za mozaike i eventualno oslikao ona dva prazna polja u crkvi u koliko još vid bude dozvolio."

⁸³ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića V. Nikoliću*, Rim, 26. II. 1964., 1: "Medjutim, kad sam dobio Reviju i kad su mi pročitali taj moj osvrt..." APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića J. Poduju*, Rim, 11. III. 1965.: "Danas ja teško pisati mogu i kad pišem moram imati nekog pokraj sebe, da mi pročita što sam napisao i da mi postavi pero tamo gdje trebam započeti ili nastaviti pisati."

⁸⁴ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića I. Meštroviću*, bez datuma, 4: "O svojoj bolesti očiju, mislim da sam Vam već pisao u prošlom pismu. Vršio sam kuru s jednim (?) njemačkim lijekom što se zove 'Vaskulat'. (...) Mogu malo slikati i mogu malo pisati. (...) Ja mislim, možda ludo mislim, da je bolje i kap doživiti, nego slijep biti."

⁸⁵ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića A. Augustinčiću*, Rim, 13. V. 1967., 1: "Danas sam ja, dragi Toni, skoro potpuni invalid. Na svršetku zadnjeg mozaika na Zavodu Sv. Jeronima, uslijed velikog napora, koga sam u poodmaklim godinama izvađao, moje je srce popustilo, srčani infarkt me je prikovao uz krevet blizu tri mjeseca. Uslijed tog dugog ležanja i uslijed poremećenja olabavljenog srca, izgubio sam i drugi centar lijevog oka sa kojim sam mogao

Problem s ustaškom vlašću imao je i rektor Mađerec. Pojedine osobe iz kruga Vlade NDH tražile su njegov odlazak iz Zavoda pod optužbom da je mlako dočekaio poslanstvo NDH koje je posjetilo Zavod 18. svibnja 1941. godine.⁸⁶ Zbog toga je Mađerec u kratkom razdoblju dvaput posjetio Zagreb, u srpnju i rujnu 1941., ne bi li se obranio od optužbi i ostao u službi.⁸⁷ Rezultat je bio pozitivan za njega.⁸⁸

Najveći problem s kojim su se rektori Zavoda Mađerec i Kokša suočavali kod izrade mozaikâ bio je nedostatak financijskih sredstava. Gradnja nove zavodske zgrade iscrpila je zavodske zalihe pa su oni, ali i Kljaković bili prisiljeni za mozaike tražiti pomoć od nekoliko osoba. Najprije je Mađerec zamolio Rittiga da preuzme neke troškove i tako, kako tvrdi u pismu, postane "prvi veliki dobročinitelj ovoga Zavoda iza velikog biskupa dr. Jurja Strosmajera".⁸⁹ Mađerec se 6. lipnja 1943. požalio M. Budaku zbog teške ekonomske situacije u kojoj se Zavod nalazio.⁹⁰ Uskoro je Mađerču u pomoć priskočio Kljaković, koji je najprije zamolio za pomoć ministra vanjskih poslova NDH Stjepu Perića,⁹¹ a zatim i I. Šubašića, predsjednika jugoslavenske vlade u izbjeglištvu u Londonu. Kljaković je u pismu napomenuo Šubašiću da je pomoć zatražio i od Bože Banca u New Yorku te od fra Dominika Mandića i Nikole Moscatella.⁹²

čitati, slikati i pisati. I više nisam ni sa tim jedinim centrom progledao. Pišem još uvijek praksom pisanja i tehnikom pisanja, ali svakom danom sve to slabije."

⁸⁶ Grgo Grbešić, *Zavod od definitivnog rješenja do kraja II. svjetskog rata (1928.-1945.)*, 2001., 345-349; Damir Bobovec, *Mons. dr. Juraj Mađerec (1885.-1957.)*. Prilog za životopis, 2001., 479-481.

⁸⁷ APHZSJ, *Juraj Mađerec 2.2.1.2., Agenda*, 29. VII. 1941.; 10 i 12. IX. 1941.

⁸⁸ Grgo Grbešić, *Zavod od definitivnog rješenja do kraja II. svjetskog rata (1928.-1945.)*, 2001., 348-349.

⁸⁹ APHZSJ, *Rektorat, Spisi 1938., Pismo, nedatirano*, br. prot. 37/1938., 3.

⁹⁰ APHZSJ, *Rektorat, Spisi 1943., Pismo J. Mađerca M. Budaku*, Rim, 6. VI. 1943., str. 3: "Vječna šteta da se ne može, radi prilika u kojima živimo, izvesti (...) onaj prvi dio u afresco slikama, koji bi bio u centru kršćanskoga svieta trajni promičbeni spomenik slave i veličine hrvatskoga naroda u prošlim vjekovima."

⁹¹ APHZSJ, *Jozo Kljaković, Dopisivanje, Pismo J. Kljakovića S. Periću*, Rim, 28. III. 1944.: "Zato se obraćam na Vas gosp. Ministre, da poradite tamo gdje treba, kako bi mogao ostvariti ovo svoje djelo. Izvedbom ovih mojih slika uz Meštrovićeve reliefe ovdje usred Rima, hrvatski bi narod pokazao svoju davnu opstojanost, svoju povezanost sa zapadom, prema tome i svoje pravo na budućnost. To bi svakako koristilo i našem narodu i našoj državi."

⁹² APHZSJ, *Jozo Kljaković, Dopisivanje, Pismo J. Kljakovića I. Šubašiću*, Rim, 7. VII. 1944., 1-2: "Pošto je Mons. Ritig, od strane tvoraca 'Nezavisne' prošao gore nego mi dva (Meštrović i Kljaković, m. o.) to danas nije moguće od njega tražiti finansiranje toga posla. Od Zavoda Sv. Jeronima tagodjer se to danas ne može zahtjevati, kad se zna da se ima boriti sa dugom od 2.000.000 Lira za gradnju

Jesu li spomenute osobe novčano pomogle Zavodu za izradu mozaikâ, nije nam poznato.

I za kraj evo nekoliko podataka o cijeni mozaikâ. Prema riječima Kljakovića, ponuda Vatikanske radionice za tri mozaika iznosila je 490.000 lira.⁹³ Na drugome mjestu Kljaković je I. Šubašiću spomenuo da cijena za tri mozaika iznosi oko 7.500 dolara.⁹⁴

Radionica sv. Petra u Vatikanu i Upravno vijeće Zavoda sklopili su 10. srpnja 1944. ugovor za izradu središnjeg mozaika. Cijena je iznosila 69 dolara po metru četvornome.⁹⁵ Cjelokupni iznos je bio za 32,90 metara četvornih 2.270 dolara.⁹⁶ U zavodskom arhivu čuva se potvrda o uplati Vatikanskoj radionici za dva pokrajnja mozaika, *Krunjenje Zvonimira i Pokrštenje Hrvata*, u iznosu od 1.500,000 lira.⁹⁷

Zavod je Kljakoviću 31. listopada 1941. na dan otkrivanja središnjeg mozaika *Krist knez mira* isplatio 111.000 lira.⁹⁸ Prema Ugovoru između Uprave Zavoda i Kljakovića honorar Kljakovićev iznosio je 1.000,000 lira.⁹⁹ U Kokšinoj Agendi postoje bilješke o isplata Zavoda Kljakoviću za izradu pokrajnjih mozaika.¹⁰⁰

Ovome treba dodati da su dio troškova za mozaike platili S. Rittig i Vlada Nezavisne Države Hrvatske. Rittig je Mađercu poslao 74.000 lira, koje je rektor dao Kljakoviću,¹⁰¹ dok je Vlada NDH u travnju 1942. Zavodu "za dekorativne troškove zgrade" poklonila svotu od 99.897,40 lira.¹⁰² Rektor Mađerec je zahvalio na pomo-

nove svoje kuće, jer prihodi Zavoda ne dotječu danas niti za prehranu gg. pitomaca."

⁹³ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića S. Periću*, Rim, 28. III. 1944.

⁹⁴ APHZSJ, Jozo Kljaković, Dopisivanje, *Pismo J. Kljakovića I. Šubašiću*, Rim, 7. VII. 1944., 1-2.

⁹⁵ APHZSJ, Rektorat, Spisi 1944., *Ugovor Radionice sv. Petra u Vatikanu i Upravnog vijeća Zavoda*, Rim, 10. VII. 1944.

⁹⁶ APHZSJ, Juraj Mađerec 2.2.1.5., *Agenda*, Podatci su upisani između 4. i 5. X. 1944. godine.

⁹⁷ APHZSJ, Rektorat, Spisi 1961., *Potvrda o uplati*, Rim, 6. XI. 1961.

⁹⁸ APHZSJ, Juraj Mađerec 2.2.1.5., *Agenda*, Podatci su upisani između 4. i 5. X. 1944. godine.

⁹⁹ APHZSJ, Rektorat, Spisi 1959., *Ugovor*, Rim, 15. VII. 1959.

¹⁰⁰ APHZSJ, Rektorat, *Potvrde o uplati*: 9. VII. 1959. - 50 000 L; 3. II. 1960. - 50 000 L; 7. III. 1960. - 50 000 L; 9. V. 1960. - 50 000 L; 1. VII. 1960. - 50 000 L; 5. X. 1960. - 50 000 L; 13. IX. 1961. - 50 000 L; 2. VIII. 1961. - 60 000 L; 3. X. 1961. - 50 000 L; 22. III. 1962. - 60 000 L; 22. III. 1962. - 60 000 L.

¹⁰¹ APHZSJ, Juraj Mađerec, 5.1.3., *Agenda* 1939.-1949.

¹⁰² APHZSJ, Juraj Mađerec 2.2.1.3., *Agenda*, Upisano na kraju sveska pod "mese di aprile".

ći ministru vanjskih poslova Mili Budaku.¹⁰³ Troškovi za zidarske poslove za prvi mozaik stajali su 24.073,35 lira.¹⁰⁴

Osim novčanog iznosa za pokrajnje mozaike rektor Kokša je Kljakoviću isplatio i određene iznose za slike *Uskrišenje Lazara* (1960.),¹⁰⁵ *Isus tjera trgovce iz hrama* (1963.)¹⁰⁶ i *Kardinal Alojzije Stepinac* (1964.).¹⁰⁷ Bez tog novca Kljaković bi teško preživio ionako teške izbjegličke dane.

ZAKLJUČAK

Vrlo teška politička i ekonomska situacija prije, za vrijeme i nakon Drugoga svjetskog rata nisu omeli dva rektora Zavoda sv. Jeronima Jurja Mađerca i Đuru Kokšu da ostvare izuzetne pothvate za Crkvu i hrvatski narod. Mađerec je u vrijeme fašizma sagradio novu zavodsku zgradu, koja je otvorena 12. studenoga 1939. godine. Gradnji zgrade prethodio je projekt uređenja rimskog Augusteuma, koji je osim rušenja zavodske zgrade i zavodskih kuća mogao lako dovesti i do preseljenja Zavoda sv. Jeronima na neku drugu lokaciju, izvan središta Rima. Mađerec je uspio obraniti interese Zavoda i na mjestu starih kuća sagraditi novu zavodsku zgradu. Potom je zalaganjem Svetozara Rittiga i rektora Mađerca na sjeverno pročelje Zavoda 31. listopada 1944. postavljen središnji mozaik J. Kljakovića *Krist knez mira*. Mozaični ciklus s dva pokrajnja mozaika, *Pokrštenje Hrvata* i *Krunjenje Zvonimira*, dovršen je po svemu sudeći krajem 1961. ili u proljeće 1962., za što je zaslužan rektor Đ. Kokša. Mozaici J. Kljakovića su uz višegodišnje prekide nastajali u razdoblju od 25 godina, što najbolje otkriva sve okolnosti koje su pratile projekt. Usprkos svemu, rektori su uspjeli što su planirali, i to na korist Crkve i hrvatskog naroda.

¹⁰³ APHZSJ, Rektorat, Spisi 1943., *Pismo J. Mađerca M. Budaku*, Rim, 6. VI. 1943., 3.

¹⁰⁴ APHZSJ, Juraj Mađerec, 5.1.3., *Agenda 1939.-1949.*

¹⁰⁵ APHZSJ, Rektorat, *Potvrde o uplati*: 3. VIII. 1960. - 50 000 L; 12. VI. 1962. - 50 000 L; 9. VII. 1962. - 50 000 L; 7. IX. 1962. - 50 000 L; 5. X. 1962. - 60 000 L.

¹⁰⁶ APHZSJ, Rektorat, *Potvrde o uplati*: 8. VI. 1963. - 60 000 L; 12. VII. 1963. - 60 000 L.

¹⁰⁷ APHZSJ, Rektorat, *Potvrde o uplati*: 3. VII. 1964. - 60 000 L; 27. VII. 1964. - 60 000 L. O prodaji slike *Kardinal Alojzije Stepinac* postoji i priznanica pisana na tipkaćem stroju, vlastoručno potpisana od Kljakovića: "Io sottoscritto Jozo Kljaković dichiaro con la presente di aver venduto il quadro, dipinto da me, 'Cardinale Stepinac' al Collegio di San Girolamo degli Illirici e di aver ricevuto il prezzo stipulato di Lire 624.000 (controvalore di mille dollari USA). Roma, li 10 luglio 1966. Jozo Kljaković."

J. Kljaković je bio svjestan važnosti Zavoda sv. Jeronima za hrvatski narod i želio je u njemu ostaviti svoj trag. No nije mu bilo lako jer se projekt odvijao upravo u vrijeme kada je on proživljavao najteže trenutke svojega života. Zbog svojih političkih stavova u prošlosti bio je od ustaške vlasti zatvoren, živio je izvan domovine, u Rimu i Buenos Airesu, punih 25 godina, odvojen od obitelji, bolistan i zbog svojih tekstova često napadan. Nakon smrti u Zagrebu 1. listopada 1969. pao je gotovo u zaborav. Tek nakon demokratskih promjena nešto se počelo mijenjati, nabolje, što dokazuju brojni tekstovi, izložbe, filmovi, pa i ovaj rad.

CONSTRUCTION OF NEW BUILDING OF ST. JEROME'S INSTITUTE IN ROME AND MOSAICS BY JOZO KLJAKOVIĆ

Summary

When, on December 27, 1928, Juraj Mađerec (1885-1957) took over the position of rector of the Pontifical Croatian College of St. Jerome, which until 1971 was called the "Illyrian College of St. Jerome", began a somewhat calmer period in which, among other things, a new College building was built. The building was opened on November 12, 1939. Rector J. Mađerec, on the recommendation of Zagreb priest Svetozar Rittig, chose famous Croatian artists Ivan Meštrović and Jozo Kljaković for the artistic decoration of the building. Three mosaics by J. Kljaković (Christ the Prince of Peace, Baptism of Croats, Crowning of Zvonimir) are in the focus of this paper as well as the circumstances of their creation. The mosaics were placed on the north facade of the new College building in turbulent war and post-war circumstances. The first, central mosaic, Christ the Prince of Peace, was unveiled on October 30, 1944, during the time of rector J. Mađerac, and the two adjoining ones, the Baptism of Croats and the Coronation of Zvonimir, during the time of his successor Đura Kokša, whose service at the College lasted from 1959 to 1979. Kljaković started work on the adjoining mosaics on July 20, 1959 and, by all accounts, completed it at the end of 1961 or in the spring of 1962. This paper came to be on the basis of published and unpublished, written and photographic material, which is kept in the archives of the College of St. Jerome and represents a supplement to previous research.

Key words: Jozo Kljaković, College of St. Jerome in Rome, Juraj Mađerec, Đuro Kokša, Svetozar Rittig, Ivan Meštrović, mosaics